

П. В. Голобуцький

Африканістика

АФРИКАНІСТИКА – комплекс наукових дисциплін, що вивчають сучасні проблеми Африки, історію, етнографію, мистецтво, літературу та мови її народів. Відділилася від сходознавства у 1960, коли на 25-му Міжнар. конгресі сходознавців у Москві було прийнято рішення заснувати міжнар. конгрес африканістів. Інтерес до вивчення Африки з'явився ще в антич. світі. Докладну інформацію, зокрема про її пн. області, знаходимо в стародавніх грец. та рим. авторів. Араб., візант., перські, індій. та ін. географи і мандрівники збагатили знання середньовіч. Європи про неї, а під кінець середньовіччя, в епоху великих геогр. відкриттів, почалося дослідження європейцями частини континенту на Пд. від Сахари, т. зв. Чорної Африки, що набуло особливо інтенсив. характеру від кін. 18 ст. у зв'язку з розвитком промисловості та світ. торгівлі. 1788 в Лондоні створюється «Асоціація для сприяння відкриттю внутр. частин Африки» (від 1830 – у складі Королівського геогр. товариства). Одним з об'єктів вивчення стають водні шляхи внутрішньої Африки. Багато матеріалу для вивчення Африки дали експедиції М. Парка, Г. Клаппертона, Р. Лендера та ін. Єгипет. похід Наполеона став поштовхом для досліджень чорного континенту французами. Кальо і Леторзек, Руссеґер вивчали басейн Блакитного Нілу, Білий Ніл досліджували Л. де Бельфон Старший (1827), д'Арно Сабатьє і Верне (1839–41). Із завоюванням англійцями Капленда (1795) почалося вивчення Пд. Африки. У 1803–05 Г. Ліхтенштайн подав опис земель Карро та Кафрів. З ініціативи бурів постало Капське товариство з вивчення Центр. Африки. Європ. мандрівники почали з'являтися в Ефіопії, Кенії, Пн.-Зх. Сахарі, Судані. У 60–80-х рр. 19 ст. р-ни Сх. Африки та басейну Нілу досліджували Г. Швайнфурт та В. Юнкер. А. збагачується результатами досліджень англ. мандрівника Д. Лівінгстона та амер. журналіста Г.-М. Стенлі. З європ. колонізацією Африки пов'язано виникнення у 20 ст. н.-д. центрів, серед яких найдавніші: Семінар колоніал. мов при Колоніал. інституті в Гамбурзі і Школа сх. та афр. досліджень при Лондон. університеті. Дослідження у галузі А. пожвавились після 2-ї світової війни. Нині проблемами А. в Європі займаються на каф. афр. досліджень при Гамбур. університеті (Німеччина), у Нац. центрі наук. досліджень і Т-ві афр. мов (Париж), Паризькому інституті етнології та Інституті міжетніч. та міжкультур. досліджень при університеті в Ніцці (Франція), у Королів. музеї Центр. Африки в Тервурені (Бельгія), Університеті Африки при Віден. університеті (Австрія), на каф. А. в Університеті сходознавства при Варшав. університеті та у Відділі афр. проблем Краків. університету

(Польща) тощо. Низку центрів з А. створ. у США, зокрема Центр з вивчення афр. мов при Каліфорній. університеті в Лос-Анджелесі та ін. університетах. Цінні праці з А. створили нім. вчені Г. Швайнфурт, Л. Фробеніус, К. Майнгоф, Б. Анкерман, Д. Вестерман та ін.; франц. – М. Делафос, Г. Лабуре, Е. Готьє, Ж. Доресс, М. Коен, М.-П. Лебеф, А. Лоте, Р. Моне та ін.; англ. – Р. Ратрей, С. Мік, Г. Джонстон, Д. Форд, М. Фортес, М. Глукман та ін.; амер. – М. Герсковіц, Дж. Грінберг, В. Вельмерс; швейц. – А. Жюно; італ. – Р. Корсо та ін.

У Рос. імперії, а потім у СРСР також існували значні наукові традиції вивчення історії та культури афр. народів. У галузі А. працювали відомі учені: у дорад. часи – П. Успенський, Б. Тураєв, В. Голенищев, В. Болотов та ін.; у СРСР – І. Крачковський, Н. Юшманов, В. Струве, Ю. Кобищанов, Л. Куббель, М. Райт, Д. Ольдерогге, Т. Тютрюмова та ін. Тільки протягом 1959–81 у серії монографій «Язика зарубіжного Востока и Африки» видано 15 монографій, присвяч. різним афр. мовам. Осн. наук. сили з А. в СРСР концентрувалися в наук. і навч. закладах Москви та Ленінграда: в Університеті Африки, інститутах сходознавства, етнографії, світ. економіки та міжнар. відносин, заг. історії, держави і права, мовознавства, філософії, світ. літ-ри АН СРСР, Університеті країн Азії та Африки при Моск. університеті, на сх. факультеті Ленінгр. університету. Респ. АН, респ. університети та ін. провідні ВНЗи (зокрема в Україні після погрому укр. науки 30-х рр.) майже не займалися питаннями А., якщо не вважати численних публіцист. статей і брошур про тяжку долю афр. народів і «теоретичного обґрунтування» того, що єдиним шляхом для них є побудова соціалізму рос. зразка. Такі публікації мали на меті ідеологічно виправдати втручання Москви в афр. справи, особливо у зв'язку з розкладом старої колоніал. системи і появою на континенті нових, незалеж. держав, що їх СРСР намагався втягнути у сферу свого впливу.

У самій Африці дослідж. в галузі А. до 2-ї світової війни проводилися в Єгипті, де вивчали здебільшого долину Нілу, та в Пд. Афр. Союзі (нині Пд.-Афр. Респ.). Від 50–60-х рр. 20 ст. наук. дослідж. розпочали вчені-африканці. З'являються нові й реорганізуються старі, колоніал. періоду, центри А. Так, на базі організованого в 1930 міжтеритор. комітету, що об'єднував Кенію, Танґаньїку, Уґанду і Занзібар, у 1964 після створення Об'єднаної Республіки Танґаньїки виник при університеті в Дар-ес-Саламі Університет суахілійських досліджень; колиш. франц. Університет Чорної Африки в Дакарі після отримання Сенегалом незалежності перетворено на Університет фундам. дослідження Чорної Африки та ін. Перед вченими-африканцями першочерговим стало завдання спростувати твердження, до якого вдавалися європейці ще у серед. 20 ст., нібито Африка, оскільки про неї відсутні письмові свідчення, не має своєї історії, або що суспільства Чорної Африки не здатні усвідомлювати себе в часі. Про це говорив іще Геґель, називаючи Африку неістор. частиною світу. Заперечуючи такі висновки, сенегалець Шейх Анта Діоп висунув концепцію, згідно з якою афр. цивілізація спирається на славетне минуле, пов'язане з фараонським Єгиптом, а зачинателі академ. історії Чорної Африки Ж. Кі-Зербо та Аде Аджаї акцентували на зв'язках сучас. історії континенту з доколоніальним, ближчим у часі, періодом.

Переглянувши європоцентрист. концепцію колоніал. часів, афр. вчені створили протягом трьох десятиліть (1950– 80) нову афр. історію як цілком академ. дисципліну, що розглядає Африку як частину історії людства. Такою подано історію континенту в «Загальній історії Африки», виданій ЮНЕСКО, та в «Кембриджській історії Африки». Афр. дослідники, реконструюючи минуле, довели, що історію та культуру характеризують не тільки письмові джерела, а й усні перекази; що усна історія також має свої власні, перевірені часом, критерії та логіку тлумачення минулого. Такий висновок був надбанням не лише афр. історіографії, а й сприяв плідній розробці Я. Вансіною та ін. вченими методології, що спирається на тісну співпрацю істориків, антропологів та лінгвістів. Нині афр. дослідники мають власний погляд на кардинальні проблеми своєї історії та культури.

Перші відомості про Африку несли в Україну паломники до Гробу Господнього. Тут, у Єрусалимі, українці зустрічали афр. християн-коптів та ефіопів, пізнавали їхню культуру, звичаї, мови. У 18 ст. маршрути українців протяглися до Єгипту. Так, у 1705 монахи з Новгород-Сіверського Макарій та Селіверст відвідали Александрію та Рахит. Ще раніше про коптів згадує анонім. укр. кн. «Путник о градї Іерусалимі», написаний між 1597 та 1607. Про Ефіопію повідомляє черніг. ієромонах Іп. Вишенський (1707–09). В Африці побував і відомий укр. мандрівник В. Григорович-Барський, який свої враження про неї описав у кн. «Пешеходца Василя Григоровича-Барского-Плаки-Албова, уроженца Киевского, монаха антиохийского, путешествие к святым местам, в Европе, Азии и Африки находящимся, предпринятое в 1723 и оконченное в 1747 году, им самим написанное» (С.-Петербург, 1778). Укр. мандрівник докладно описує Нижній Єгипет, згадує побачені там обеліск Клеопатри та колону Помпея, пише про Абіссінію та поселення коптів у Палестині. У 60-х рр. 18 ст. Африку відвідав, подорожуючи до Сінайського монастиря, укр. чернець, пізніше архімандрит Леонтій (Лука Зеленський-Яценко). У цьому ж столітті випускник Києво-Могилянської академії С. Тодорський, продовжуючи освіту в Німеччині, вивчав під керівництвом нім. семітолога Міхаеліса давньоєвр., сирій., араб. та «халдейську» (давньоєфіопську) мови; зібрав велику бібліотеку рідкіс. книг багатьма сх. мовами. Відомий моск. африканіст родом з України Ю. Кобищанов називає його першим укр. ефіопістом. М. Лучкай, відомий просвітителі Закарпаття, крім своїх гол. праць з порівнял. граматики старослов'ян. та укр. (карпат. говорів) мов та «Історії Карпатської Русі» (рукопис), у 1815 склав у Відні невеличкий словник двох осн. ефіоп. мов – амхарської та геез. У 1829 в Харків. університеті введено викладання мови геез, курс якої читав нім. вчений Б.-А. Дорн до 1836. Від 1861 в Києві працював перший рос. ефіопіст П. Успенський, друкуючи тут свої гол. праці, присвячені ефіоп. християнству. Його публікації та зібрана ним колекція ефіоп. рукописів викликали в укр. наук. колах інтерес до А., про що свідчить видавнича продукція Київ. університету та Київ. духов. академії. У серед. 19 ст. Африку відвідав Є. Ковалевський, видат. мандрівник, дипломат, інженер та письменник, який, закінчивши Харків. університет (1828), вступив на службу до департаменту гірничих справ у С.-Петербурзі, але вже наступ. року

поїхав у служб. відрядження до Сибіру, згодом відвідав Чорногорію, Румунію, Туреччину, Середню Азію, Монголію, Китай. 1847 за дорученням уряду поїхав до Африки і був призначений керівником рос. інж. місії в Судані, що тоді належав Єгиптові. Мандруючи дорогами Африки, Є. Ковалевський вів щоденник, записуючи спостереження місц. звичаїв, вірувань, соц. та екон. умов життя. Його цікавило госп-во нубійських хліборобів, побут кочівників племені абабде, життя багатолюд. та різноплемен. міста Хартуму (Судан), руїни Сеннару, колиш. столиці могутнього свого часу султанату фунгів. Біля підніжжя гір Коссана місія розпочала пошуки золота і будівництво золотопромив. ф-ки. Є. Ковалевський організував експедиції до верхів'я р. Тумат і далі до ефіоп. кордонів, проводячи дорогою геол., геогр. та етногр. спостереження. Результатом його дослідж. стала перша наук. праця про геол. будову долини Нілу: «Нильский бассейн в геологическом отношении» («ГорЖ», 1849, ч. 2, кн. 4). В одній з подорожей Є. Ковалевський зустрів у маленькій фортеці Дуль слов'ян: чорногорців, сербів, хорватів, босняків, які служили військ. найманцями в загоні одного з офіцерів Судану – Омара-агі. Записуючи в своєму щоденнику про цю зустріч, укр. мандрівник не міг стримати хвилювання, побачивши серед очеретяних хат, де жили солдати, декілька мазанок, «збитих з глини, начисто вибілених, під солом'яним дахом, які мені нагадали наші малоросійські хати...». У 1848 Є. Ковалевський повернувся до С.-Петербурга і опублікував кн. «Путешествие во внутреннюю Африку», що витримала багато перевидань. Внесок українців у розвиток А. пов'язаний також з діяльністю [О. Булатовича](#), який першим з європейців досягнув віддалених р-нів Ефіопії. А. досліджували також науковці Укр. соціол. інституту (УСІ), організованого М. Грушевським в еміграції (1919–23). До часу повернення М. Грушевського в Україну УСІ видав 12 книжок з різних проблем соціології та культури, зокрема працю К. Грушевської «Примітивні оповідання, казки і байки Африки та Америки». На жаль, справа переведення УСІ в Київ не була реалізована; дозволено було лише відкрити н.-д. каф. історії України з кабінетом примітив. культури. 1928 каф. розділили на 2 відділи: істор. та етнолог., або відділ примітив. культури і нар. творчості. Керівник цього відділу К. Грушевська здійснила низку наукових відряджень, працювала у Франц. етнолог. інституті. В Україні створили Асоціацію культурно-істор. дослід. куди увійшли Культурно-істор. комісія і Комісія істор. писемності ВУАН. Це мало пожвавити дослідж. у галузі етнології (етнографії) та фольклору, де вивчалися також і питання А. Розвідки з цього напрямку друкувалися у вид. «Первісне громадянство», «Східний світ» тощо. У 20–30-х рр. 20 ст. в Україні вийшли друком декілька перекл. книжок Д. Лівінгстона та невеликі книжки про окремі афр. країни. Від поч. 30-х рр. низку наук. установ та видань ліквідовано. Надалі А. в Україні майже не займалися, хоч на істор. ф-тах провід. ВНЗів читають курси новіт. історії країн Азії та Африки.

Рекомендована література

1. African studies. Johannesburg, 1921;
2. Мазуренко В. Мароко. Х., 1926;

3. Державін В. Невідома Африка // ЖР. 1927. № 1;
4. Його ж. Новознайдений епос західного Судану // СС. 1928. Ч. 2;
5. Яценко В. З рушницею та вудкою по Африці. Х.; К., 1930;
6. Цейтлін Б. Абіссінія (нотатки кінооператора). К., 1934;
7. Головка М. К., Міхньов Р. М. Країни Африки: Короткий довід. К., 1961;
8. Кобищанов Ю. Українцы в Африке // Африка: встречи цивилизаций. Москва, 1970;
9. Бродський Р. М., Єнольський З. А. Нова історія країн Азії та Африки (1642–1870): Навч. посіб. К., 1979;
10. Євсієвіцкі Б., Мудімбе В. Африка: у пошуках власного голосу // Кур'єр ЮНЕСКО. 1990, трав.

Бібліографічний опис:

Африканістика / П. В. Голобуцький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-44677>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).